

Bir Expo Mirası Olarak Mimarlığın Kentler Üzerindeki Etkileri

The Effects of Architecture as an Expo Heritage on Cities

Bengi POLAT

Dr., İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Türkiye
Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Rektörlük, İzmir, Türkiye
Orcid: 0000-0002-5901-0591 | e-posta: bengi.polat@ikc.edu.tr

Senem TEZCAN

Dr., İstanbul Metropolitan Municipality, İstanbul, Türkiye
Dr., İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, Türkiye
Orcid: 0000-0003-0532-8825 | e-posta: senem.tezcan@ibb.gov.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Polat, B. ve Tezcan, S. (2023). Bir Expo mirası olarak mimarlığın kentler üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 62, 111-127

Polat, B. ve Tezcan, S. (2023). Bir Expo mirası olarak mimarlığın kentler üzerindeki etkileri. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 62, 111-127

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 06 August /Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 14 October /Ekim 2023

Published/Yayın Tarihi: 31 December/Aralık 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: December/Aralık

Issue/Sayı: 62 **Pages/Sayfa:** 111-127

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Bengi POLAT & Senem TEZCAN).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır./ Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Düzenlendikleri ilk günden itibaren Expo'lar, kentlerin tarihlerinde önemli izler bırakan etkinlikler olmuşlardır. İlk sergi 1851 Londra Dünya Sergisinden başlayarak düzenlenen Expo'ların çoğu miras niteliğinde vurgularla anılmaktadır. Sergiler, mimarlığın da içinde bulunduğu pek çok alan için arayışın yeri olmuştur. Günümüzde kentlerin ve ülkelerin sembolü haline gelen ikonik yapıların üretildiği sergiler, uluslararası arenada birer gösteri mekânı haline almışlardır. Expo'ların belki de en somut mirası kente bıraktığı mimari eserlerdir. Bu çalışma 1851 Büyük Sergiden günümüze kadar düzenlenmiş Expo etkinliklerinin kentlere ve uluslara sağladığı mimari katkıları ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar dönemsel olarak kategorize edilmiştir. Etkinliklerin mimari etkileri Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar, kentin simgesi haline gelen ikonik yapılar, Expo etkinlikleriyle kente kazandırılan konut çalışmaları ve ülke pavyonları üzerinden anlatılmıştır. Bulgular göstermektedir ki, ikonik yapılar, ülke pavyonları ve etkinlik alanlarının mimarisi ve etkinlik için üretilen konut alanları yapısal ve mimari yenilikleri de beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: EXPO Mirası, Mimarlık, Dünya Fuarı, İkonik Yapılar, Sergi

Abstract

Beginning from the first day they were held on, EXPOs have been the events that have left important traces in the history of cities. Starting with the first exhibition, the 1851 London World Exhibition, most of the EXPOs, which are organized in four different categories, have been commemorated with the emphasis of heritage highlights. The exhibitions have been the places of research for many fields including architecture. The exhibitions, where the iconic structures that have been the symbols of the cities and the countries are produced, today have become the show venues in the international arena. Perhaps the most tangible legacy of EXPOs is the architectural works which they have contributed to the city. This study aims to reveal the architectural contributions of Expo events, organized from the 1851 Great Exhibition to the present, to the cities and the nations. For this purpose, architectural approaches prominent in Expo themes have been categorized periodically. The architectural effects of the events have been explained through the architectural approaches that stand out in Expo themes, the iconic buildings that have become the symbol of the city, the residential areas and pavilions brought to the city by Expo events. Findings show that the architecture of iconic buildings, pavilions and event areas, and the residential areas produced for events have brought structural and architectural innovations.

Keywords: EXPO Legacy, Architecture, World Fair, Landmarks, Exhibition

Giriş

Expo'lar mimari yeniliklerin, planlama yaklaşımlarının ve bunlara ilişkin ilk söylemlerin yer aldığı önemli sergilerdir. Günümüzde kentlerin simgesi haline gelmiş birçok yapı, landmark niteliğindeki mimari ürünler kendi döneminin sergisine özgü olarak üretilmişlerdir. Yenilikçi ve öncü fikirlerle birlikte tasarım ve yapı teknolojisinin önemli örneklerini oluşturan ikonik yapılar için mega etkinlikler, birer sergi alanı yaratmaktadır. Mimari yapılar aracılığıyla ev sahibi ülke ve katılımcı ülkeler bilim, teknoloji ve sanat alanında yenilikleri dünyaya tanıtmaktadır. Ayrıca her bir Expo'nun kendinden öncekilerden daha unutulmaz ve yapısal başarı bakımından daha gösterişli işler geliştirme isteği de bu anlamda etkili olmuştur. Yarışma içerisinde ev sahibi kentler yeni malzemelerle yeni deneyler ve araştırmalar içerisine girmişlerdir. Bu üretim alanında ülkeler, temalar altında yeni mimari yaklaşımlarını kendi ülke pavyonları üzerinden sunmuşlardır. Expo yapıları olan ülke pavyonlarının geçici ya da kalıcı olmakla birlikte bu eserler Expo tarihi içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Sergi sonrasındaki Expo mirasının somut tarafını da dönemin bilimsel, teknolojik gelişmelerin ve sanatın yansıması olan mimari yapılar oluşturmaktadır. Bu da sergilerin kentler üzerindeki tarihsel önemini bize göstermektedir. Birer mega proje olarak sadece altyapı yatırımlarının geliştirilmesi değil, yeni altyapı tekniklerinin serginin doğrudan konusunu oluşturması da serginin önemini göstermektedir. Mimari perspektiften bakıldığında çeliğin ve betonarmenin yapılarda kullanımı, lamine ahşap, kablo ağlarının ve gergi sistem membran örtülerin doğuşu, pnömomatik (şişme veya hava destekli) yapıların gelişimi ve uygulamalı bilgisayar bilimi alanındaki devrim gibi bizlere yenilikler üzerinden bir tarihsel bir görünüm sunmaktadır (Rawn, 2015; López-César, 2019; Linden ve Creighton, 2008).

Tüm bu etkiler, mega etkinliklerin miras kavramıyla ilişkilidir. İlk olarak olimpiyat etkinlikleri için üretilen yapıları ifade etmek için kullanılan kavram planlanmamış olumlu/olumsuz etkilere sahip soyut veya somut kavramları işaret etmektedir (Çayan ve Sat, 2022). Bu etkinliklerden Expo'lar düzenledikleri dönemler ve ev sahibi kentler için miras niteliğindeki bir etki bırakmıştır. Özellikle temanın bir sergi ve vitrin özelliği göstermesi ürünlerin de landmark olarak üretilmesini ortaya çıkarmıştır. Bu kimi zaman işlediği konularla serginin kendisi olmakla birlikte mimaride yeni teknik ve malzemelerin kullanılarak tanıtıldığı fuar yapıları ve ülke pavyonları, ikonik yapılar ve evrensel bir sorun olarak konut çalışmaları Expo'ların mimari miras niteliğindeki çıktılarını oluşturmaktadır. Çalışma düzenlenen ilk etkinlikten günümüze kadarki süreç içerisinde fuarlara bu gözle bakarak Expo Mirasına dair mimari öne çıkanları bulgulamayı amaçlamıştır.

Bu çalışma 1851 Büyük Sergiden günümüze kadar düzenlenmiş sergilerin kentlere ve uluslara sağladığı mimari katkıları ortaya koymayı ve bunu belirli başlıklar altında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Amaç doğrultusunda kavramsal çerçevenin ardından bulgular; Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo etkinlikleri ve ikonik yapılar, Expo ve konut çalışmaları ve Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı başlıkları altında verilmiştir. Bu başlıklar altında ilk olarak, etkinliklerin mimari etkileri Expo temalarında öne çıkan mimari yaklaşımlar López-César'ın (2019), belirttiği Expo mimarisinin beş dönemi üzerinden ele alınmıştır. Ardından Kentin simgesi haline gelen ikonik yapılar, Expo etkinlikleriyle kente kazandırılan konut çalışmaları anlatılmıştır. Son bölümde ülke pavyonlarının ve etkinlik alanlarının dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinliklerinin getirdiği yapısal ve mimari yenilikleri anlatılmıştır. Çalışma "dünya sergisi" kategorisinde düzenlenen 1851 Londra Sergisi ile "uluslararası özellikli sergi" kategorisinde düzenlenen 2023 Buenos Aires Sergisi ile birlikte 2025 tarihinde düzenlenmesi kararlaştırılan Osaka sergisini de içine alacak biçimde toplam 124 sergiyi kapsamaktadır. Sonuç bölümünde değinildiği üzere, bulgular göstermektedir ki etkinliklerin temalardaki mimari yaklaşımların etkisiyle şekillenen Expo mimarisi Expo'nun somut mirasıdır. Kente kazandırılan yapılar etkinlikle anılmakta ve hatta bazı örneklerde etkinliğinde önüne geçerek kentin en önemli simgesi olmaktadır. Expo ile kente kalıcı izler bırakan mimari miras daha sonraki mega ölçekli etkinliklere kılavuz niteliği taşımaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. EXPO Etkinliklerinin Tanımı ve Kategorileri

On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren düzenlenen ve dünyadaki en eski ve büyük uluslararası etkinliklerinden biri olan Expo'lar, ürünlerin sergilenmesinin ötesinde kültürlerin, fikirlerin ve dünyanın tamamının geleceğini ilgilendiren projelerin sergilendiği ve daha iyi bir dünyanın yaratılmasına yönelik bilgi paylaşımının yapıldığı bir platformdur. Seçilen tema çerçevesinde insanlığın karşılaştığı temel zorluklara çözüm aramak için küresel ölçekte düzenlenmektedir ve hükümetlerce organize edilmektedir. Halka açık düzenlenen etkinliklerde ülkeler ve resmi katılımcılar bir araya gelmektedir. Sergiler, düzenledikleri kentlerin markalaşmasında ve anıtsal yapılara sahip olunmasında önemli bir etkiye sahip olmaktadır. Ayrıca sergilerde ortaya konan değerler, o bölgelerin ekonomik olarak kalkınmasında rol oynamakta, ev sahibi kentlerin değişimini tetiklemekte, milyonlarca ziyaretçiyi çekmekte ve yeni dinamikler yaratmaktadır. 1851 yılından itibaren düzenlenen etkinliklerde BIE, 1928 yılında Paris Sözleşmesi ile yetkili organizasyon haline gelmiştir (BIE, b.t.a; b.t.b; T.C. Dış

İşleri Bakanlığı, 2022; T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, b.t.). Türkiye'nin Expo etkinliklerine katılımı Paris'te düzenlenen Expo 1867'ye kadar uzanmaktadır. O tarihten bu yana Türkiye, Expo etkinliklerinde yer almaya devam ederek 2004 yılında BIE'ye katılmıştır (b.t.l). Türkiye, Antalya'da düzenlenen Uluslararası Bahçecilik Sergisi 2016'ya ev sahipliği yapmıştır. Antalya 2016, Türkiye'de gerçekleşen ilk Expo etkinliğidir ancak Türkiye daha önce farklı mega etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Düzenlenen mega etkinlikler arasında Habitat II Konferans (1996-İstanbul), Dünya Üniversite Yaz Oyunları (2005-İzmir), Formula 1 Türkiye (2007-İstanbul), G20 zirvesi (Antalya-2015) yer almaktadır. Türkiye'de gerçekleşen mega etkinliklere ilişkin 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani (The Ottoman General Exposition)'ye de değinmek gerekir. Osmanlı'nın fuarcılıkla ilgilenmesi 1851 Londra Dünya Sergisine katılması ile başlamış, daha sonra 1855'de Paris ve 1862 yılında Londra Dünya Sergilerine katılmasıyla devam etmiştir. Bu etkinliklerden edindiği deneyimler, İstanbul'da 1863 Sergi-i Umumi-i Osmani'nin düzenlenmesinin yolunu açmıştır. Sergi yeri için ilk olarak Sultan Ahmet'te bulunan mevcut bazı binalar düşünüldü ancak yeterli gelmeyeceği kanaatiyle aynı semtte sergi için yeni bir bina inşa edilmesine karar verilmiştir (Önsoy, 1983). Günümüzde diğer BIE üyesi ülkeler gibi Türkiye'de etkinliğe katılım ve ev sahipliği konusunda yarış halindedir.

Küresel anlamda etki ve ilgiye sahip olan Expo'lar, beş temel özelliğe sahiptirler. Bunlardan ilki ilerleme ve işbirliği amaçlı uluslararası diyalog için bir platform olmasıdır. Bu ele alış belirlenen bir tema çerçevesinde olmakta, buna uygun olarak uluslararası katılımcılar fikirlerini ve iyi uygulamalarını çözüm ve işbirliği oluşturulması yönünde sergilemek şeklinde olmaktadır. Expo etkinliklerin ortaya koyduğu bu entelektüel miras etkinliğin kamu diplomasisindeki rolünü göstermektedir ve etkinlik esnasında sunulan ve ortaya konan diyalog bu eylem ve yeniliklerin bir sonucudur. İkinci özelliği etkinliğin önemli bir tema etrafında hem sürükleyici hem de ilgi çekici bir süreç sunmasıdır. Tema etrafında fikir ve projeler hem katılımcılara hem de ziyaretçilere bir deneyimle sunulmaktadır. Üçüncü özelliği tüm dünyadan ülkeleri bir araya getirerek kendi pavyonlarında teknolojik yenilikleri ve ulusal kültürleri sergileyerek ayırt edici yönlerini ortaya koymasına fırsat sunması açısından etkinliklerin kamu diplomasisi ve ulus markalaşması için bir platform olmasıdır. Dördüncüsü kentlerin değişimi için katalizör görevi görmesidir. Etkinlikler kalıcı dönüşümlerin yapılmasında itici bir güç olarak kentsel gelişimin ve projelerinin hızlandırılmasında ve kişisel farkındalığın yükseltilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Sonuncu özelliği ise ortaya koyduğu etkileşim nedeniyle etkinliklerin dünyaya açılan bir pencere gibi olmasıdır (BIE, b.t.a).

BIE tarafından düzenlenen Expo etkinlikleri dört farklı kategoride gerçekleşmektedir. Bunlar Dünya Sergisi, Uluslararası Özellikli Sergi, Uluslararası Bahçecilik Sergisi ve Milano Sergisidir. Bütün kategoriler içerisinde en yüksek düzenlenen sergi, geçmişinin eskiye dayanması bakımından dünya sergisidir. Düzenlenen tüm etkinlikler göz önüne alındığında ortalama 2.155.766 kişinin ziyaret ettiği fuarlar en fazla Avrupa ülkelerinde düzenlenmiştir. Sırasıyla Paris, Brüksel, Amsterdam, Osaka ve Viyana en fazla ev sahipliği yapan kentlerdir (Şekil 1).

Şekil 1.

Düzenlenmiş etkinliklerin genel bilgisi

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

İlki 1851 yılında düzenlenen Dünya Sergisi (resmi adıyla Uluslararası Kayıtlı Sergiler), evrensel bir tema içerisinde zamanının önemli ve acil sorunlarına çözüm bulmayı amaçlayan küresel bir etkinliktir. 1936 yılından itibaren düzenlenmeye başlayan uluslararası özellikli sergiler olan uzmanlaşmış sergiler, insanlığın karşı karşıya olduğu belirli bir zorluğa yanıt üretmek için tasarlanmıştır. 1960 yılında ilki düzenlenen uluslararası bahçecilik sergisi Uluslararası Bahçe Bitkileri Üreticileri Birliği (International Association of Horticultural Producers-AIPH) ile birlikte yeşil ekonomi, sağlık, sürdürülebilir yaşam, eğitim ve inovasyon gibi konularda bahçecilik ve tarım endüstrileri arasındaki işbirliğini sağlamak ve bilgi ve çözüm paylaşımını teşvik etmek için düzenlenmektedir. 1933 yılından itibaren düzenlenen Milano Sergisi (Milan Triennial Exhibition of Decorative Arts and Modern Architecture) ise Milano kentinde mimarlık, tasarım ve zanaatkarlık üzerine yinelenen bir uluslararası sergidir (BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f; T.C. Dış İşleri Bakanlığı, 2022). Etkinliğin organizatörü ev sahibi kent adına ülke düzeyinde olurken, resmi katılımcılar ülkeler ve uluslararası kuruluşlardır. Şehirler ve bölgeler ise Şirketler ve sivil toplum kuruluşları gibi etkinliğin resmi olmayan katılımcıdır. Tablo 1'de Expo'lara ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1.

Dünya sergisi, uluslararası özellikli sergi ve uluslararası bahçecilik sergisi hakkında genel bilgi

	Dünya Sergisi	Uluslararası Özellikli Sergi	Uluslararası Bahçecilik Sergisi	Milano Sergisi
Organizatör	Ev sahibi ülke			
Tema	Zamanımızın evrensel zorlukları	Uluslararası ilginin özel bir konusu	-	Mimarlık, tasarım ve zanaatkârlık
Süre	6 aya kadar	3 aya kadar	6 aya kadar	6 aya kadar
Sıklık	Her 5 yılda bir	iki dünya sergisi arasında	İki dünya sergisi arasında ve her uluslararası bahçecilik sergisi arasında en az 2 yıl kalacak şekilde	Her 3 yılda bir
Alan	Azami büyüklük yok	Azami 25 hektar	Azami büyüklük yok	Azami büyüklük yok
Pavyonlar	Katılımcılar kendi pavyonlarını inşa edebilir veya özel bir alan kiralayabilir	Katılımcılar, organizatör tarafından sağlanan alanı özelleştirir	-	-
Resmi Katılımcılar	Ülkeler ve uluslararası kuruluşlar			
Resmi Olmayan Katılımcılar	Şehirler, Bölgeler, Şirketler, Sivil Toplum ve Sivil Toplum Kuruluşları (STK)			
İlk Expo	1851-Londra	1936-Stockholm	1960-Rotterdam	1933-Milano
Son Expo	2025-Osaka	2017-Astana	2023-Doha	2022-Milano

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

1.2. EXPO Mirası Kavramı

Expo'lar, "dünya-toplum" tasarımı açısından önemli birer mega etkinliktir. Mega etkinliklerin ekonomik büyüme, turizm gelişimi, altyapı yükseltme ve imaj geliştirme gibi olumlu fırsatlarından faydalanmak için kentler ev sahipliği yapmak ve etkinliklere katılmak için istekli hale gelmişlerdir. 1990'lardan sonra kentsel dönüşüm bu etkinliklerin yer seçimi ve yatırımları ile sıklıkla gündeme gelmiştir. Özellikle sanayi devriminden sonra kentler post-endüstriyel geçişte terk edilmiş alanları, bozulmuş alanları ve gerileyen kentsel alanları yeniden canlandırmak ve küreselleşmenin ihtiyaç duyduğu uluslararası düzeyde farklılaştırmayı sağlamada öne çıkmıştır. Belirlenen fonun aşılmadan belirli bir zaman diliminde eş zamanlı yürütülen bu çalışmalar söz konusu olumlu etkilerini dünyayı ilgilendiren bir tema üzerine küresel bir diyalogu teşvik ederek yapmaktadır. İlki Londra'da düzenlenen 1851 Büyük Sergi ile başlayan yeniliklerin paylaşımı ve tanıtılan buluşları sonrasında vazgeçilmez günlük araçlar haline gelmiştir. Buluşların tanıtıldığı sanayileşme dönemi, kültürel değişim dönemi ve 1990'lardan sonra ulus markalaşma dönemi olarak günümüze kadar gelmiştir. Fuarlarda ilk örnekleri sergilenen bu ürünlerle etkinliklerin prestiji artarken sergiler için üretilen ikonik yapılar kültürel değerleri ve sonraki yıllarda da ziyaretlerin odağında yer almasıyla ekonomik değerinin önemini göstermiştir. Basının takibi destinasyon için hatırlanabilirliğe katkı sağlamıştır. Kentlilik gururu, önemli kazanımlardan biri haline gelmiştir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 4; Hughes, 2012, s. 71; Linden ve Creighton, 2008, s. 3; Silla, 2013; Taha ve Allan, 2022, s. 237; Tsaur vd., 2017, s. 1).

Kültürel tabanlı ticari olmayan bu etkinliklerin, etkinlik zamanında ve sonrasında yarattığı etki ile birlikte soyut ve somut izler birer Expo mirası olarak anılmaktadır. Bu ileriye dönük ve sürdürülebilir olması arzu edilen kavram, etkinlik sonrası kullanım değerini de kapsayan eylemleri içermektedir. Bu nedenle karar aşamasından itibaren kentle ve kentin büyüme planıyla örtüşen, onunla koordine ilerleyen bir düzenlenmenin sağlanması önemli hale gelmektedir. Mega etkinliklerin kentteki ayak izleri planlama, tasarım ve kentsel gelişimdeki yenilikleri temsil etmektedir. Bu miras "boşluğu dolduran" değil aynı zamanda "alan yaratan" bir miras halini almıştır (Linden ve Creighton, 2008, s. 4; Loscertales, 2012, s. 1-2; Minner ve Abbott, 2018, s. 2; Minner ve Abbott, 2020, s. 1-2; Taha ve Allan, 2022, s. 237).

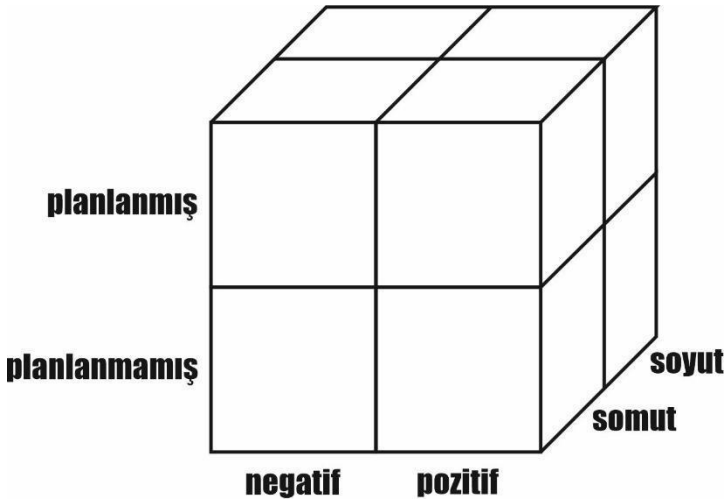
López-César'a (2019) göre Expo mimarisi beş döneme ayrılmaktadır. Devasa demir yapıların üretildiği ilk Sanayi Devrimi dönemi "gigantizm dönemi"dir. Benzeri daha önce görülmemiş yapı teknolojileri ile üretilmiş ve süslemeden uzak modernite ürünü eserler ortaya çıkarılmıştır. Bu dönem üretilenler sonraki dönemlere örnek teşkil etmiştir. Yirminci yüzyılın başından 1958 EXPO etkinliğine kadar uzanan zaman dilimi "sessizlik dönemi" olarak tariflenmektedir. Birinci Dünya Savaşından sonra dekoratif objelerin sergilendiği, küçük pavyonların çeşitlenmeye başladığı bu dönemde, ekonomik etkiler ve savaşın etkileri

nedeniyle, teknoloji ve sanayinin ulusların ilerlemesindeki garantisi olduğu fikrine karşı şüpheler oluşmuştur. İkinci Dünya Savaşının gerçekleşmesiyle birkaç istisna dışında yapısal yeniliklerin sergilenmediği etkinlikler olmuştur. EXPO 1958 ve EXPO 1992 arası “yapısal yeniden doğuş” olarak nitelendirilen üçüncü dönemdir. Savaş sonrasında teknolojik gelişmeler ve mimari yapılarda tipolojiler, yeni malzemeler ve Soğuk Savaş teknolojisi etkisindeki yapılar üretilmiştir. Kablo ağı, membran örtü, uzay kafes sistem gibi strüktürel yenilikler mimaride etkili olmuştur. Yirminci yüzyılın son yirmi yılını içeren dördüncü dönem “sürdürülebilir farkındalığın uyanışı” olarak tanımlanmıştır. Bu dönem sergilerinde büyük kalabalıklar için tasarlanmış mekânlar öne çıkmıştır ve Expo alanları ile ilişkili olan havaalanları, spor salonu, çok amaçlı kullanıma yönelik büyük hacimli yapılar bu dönemde önem kazanmıştır. Yapısal ve ulaşım alanında yeni teknolojiler yarışmıştır. Beşinci dönem ise “teknolojik devrim” olarak adlandırılmıştır ve yirmi birinci yüzyılın ilk yirmi yılını kapsayan bu dönemde yeni tasarımlar üretilmekle birlikte tipolojilerde tekrarlar bulunmaktadır. Bu yapılar ziyaretçiler üzerinde etki bırakmak amacını taşımaktadır. Gerçekleştirilen etkinliklerin mekân ve yapı üzerindeki bu etkisi kendine özgü bir Expo mirasını ortaya çıkarmıştır. Dönemsel olarak yapılan değerlendirme dünya ölçeğinde toplumsal, ekonomik ve kültürel değişimlerin mimariye yansımalarının özeti niteliğindedir. Bu durum Expo temaları üzerinden de gözlemlenebilmektedir. Beş dönemde de Expo mimarisinin toplumsal, ekonomik değişimler ve teknolojik bilimsel gelişmeleri odağına aldığı söylemek mümkün olacaktır.

Mega etkinlikler kapsamında miras kavramı etkinlikler için inşa edilen yapılar ve yapılan fiziksel değişiklikler için kullanılmaya başlanmıştır (Çayan, 2023). Miras kavramı bir mega etkinlik için ilk kez 1956 yılında Melbourne’da düzenlenen Olimpiyat Oyunlarıyla gündeme gelmiştir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 2; Tsaur vd., 2017, s. 3). Burada yapılan tanım etkinlik sonrası tesisleri ve kamu iyileştirmeleri içermektedir. Mega olayların mirasının olumlu ve olumsuz, planlı ve plansız ve soyut ve somut yapıları içerdiği öne sürülmektedir (Şekil 2).

Şekil 2.

Miras kavramının boyutları

Kaynak: (Preuss'dan aktaran: Çayan, 2023, s. 33'den uyarlanmıştır)

Ancak neticede üretilen mirasların kentsel alanlarda yeni bölge oluşturulmasında önemli bir fırsat sunduğu görülmektedir. Etkinliklerin ortaya koyduğu miras inşa edilen alt yapıyı ifade eden ağır yapısal değişiklikler ile bilgi, duygu, ağ, imaj ve kültürü içeren yumuşak yapısal değişiklikler olmak üzere iki kategoriye ayrılarak tanımlanmıştır. Etkinliklerin ortaya çıkardığı miraslar belirli başlıkla altında ele alınabilmektedir. Ekonomik miras gelişen turizmi, artan yatırımı ve ekonomik büyümeyi ifade ederek olumlu taraflarını ortaya koyarken etkinliklerin ortaya çıkardığı fiyat enflasyonu, kullanılmayan tesisler ve finansal yükler gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Mega etkinlik için geliştirilen, yenilenen veya etkinlik sonrası sürdürülebilirliği sağlanabilen ulaşım, iletişim, ulaşım noktaları ve ağları, konut, tesisler, parklar ve fuar alanları gibi çeşitli ağlar altyapı mirasını oluşturmaktadır. Çevresel miras, doğanın korunması, eko-bilincin geliştirilmesi, kentin görünümünün bu kaygılarla iyileştirilmesi ve ekolojik çevrenin iyileştirilmesi yönündeki teşviki ifade etmektedir. Sosyal miras ise etkinliklerde ortaya çıkan anı, deneyim ve becerilerinin bir bütünü ifade etmektedir. Ev sahibi kentin yerel sakinlerinin algılarındaki değişiklikler, katılım, artan topluluk gururu ve yaşam kalitesi gibi çeşitli kazanımları içermektedir (Tsaur vd., 2017, s. 4-5). Mega etkinlikler mekânsal miras bağlamında kentsel değişimler de katalizör etkiye sahiptir. Kentin değişim ve dönüşümlerini hızlandırıcı bir etkiye sahiptir ve aynı zamanda kentsel süreçleri değiştiren, dönüştüren bir kentsel müdahale aracıdır (Çayan, 2023; Hiller, 2000a; Hiller, 2000b).

Ortaya konan bu miras, kısa süre içerisinde olan olayların uzun vadeli etkileridir. Yapısal olduğu kadar soyut değerlere de

sahiptir. Bu etkinliklerin fiziksel izleri kişilerin anlarından silinebilmektedir düşüncesi ile 2010 yılında mevcut fuar ile birlikte Şangay’da ilk sanal fuar açmıştır. Benzer bir çaba ile 1900 yılında düzenlenen Paris Expo ve 1967 yılında düzenlenen Montreal Expo’yu anmak amacıyla sanal fuarlar yapılmıştır. 2010 Şangay’da gerçekleştirilen “*Kentsel En İyi Uygulamalar Alanı*” (Urban Best Practices Area-UBPA) yine kentlerin deneyimlerini aktarabilecekleri, bunları kent karar vericiler ile paylaşabilecekleri bir alan yaratmaktadır. Bu örnekler hem Expo’ların düzenleme amaçları doğrultusunda daha fazla erişim sağlayacak hem de Expo mirasının gücünü arttıracaktır (Chinadaily, 2010; Deng vd., 2016, s. 163; Han, 2010; Tran, 2007).

2. Bulgular

2.1. EXPO Temalarında Mimari Yaklaşımlar

Expo temaları sergiler için oldukça önemlidir. BIE, ev sahibi kenti seçerken uluslararası toplumu temsil eden katılımcılarında kendilerini gösterebilme konusunda güçlü bir içerik taşımasına dikkat etmektedir. Eğitici yönünü de ön plana çıkaran bu seçiminde temaların uluslararası alanda fikir alışverişi ve işbirliği konusunda ilgi uyandırması beklenmektedir. Temaların belirlenmesinde uzmanları etkinliğe dâhil etmek, pazarlama unsurları üzerine pratikler geliştirmek ve kamuoyunu etkinlik için teşvik etmek gibi etkenler vardır (Linden ve Creighton, 2008, s. 5; Loscertales, 2011, s. 1-2). Yenilikçi ortam, EXPO’ların en ayırt edici özelliğidir. Bu özellik planlamadan mimariye, hizmetlerden teknolojiye her alanda Expo’larda sergilenir. Expo’yu bir tuval gibi düşündüğümüzde temalar sergilerin ana planlarını destekleyen temel vizyonlarıdır (Loscertales, 2011, s. 2). Genel bir bakış açısıyla bir temanın değerlendirilmesinde şu kriterler ele alınmaktadır (Linden ve Creighton, 2008, s. 5): (1) EXPO konumuna uygunluğu (2) Basit ve esnek olması (3) Aşırı teknik ve akademik sunum gerektirmemesi veya sunum teknolojisi için orantısız yatırım yapılmaması (4) Farklı dillere ve kültürlerle çevrilmesinin ve aktarımının kolay olması (5) Son sergilerde değinilmemiş bir konu olması (6) İnsanın bilgisini geliştirebilmesi için faydalı bir girişimi somutlaştırması (7) Dünya çapında ve her bir katılımcının potansiyel katılımına uygun evrensel bir konseptte sahip olması (8) Katılımcıların kendilerini anlamlı bir şekilde sunma fırsatı sağlaması (9) Politik ortama bağlı olmaması.

Expo etkinliklerinde temalar incelendiğinde kente ve yaşama alanına dair yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bunlardan insan yaşamına ve yaşamdaki değişikliklere dair temalar, doğa ve insan ilişkisini çevresel mekânda arayacak yaklaşıma sahip temalar, geleceğe dair vizyonlara sahip temalar, ulaşımaya dair temalar yanı sıra doğrudan konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temalar ve şehirciliğe ilişkin temalar sergilerde ele alınan konular arasında sıklıkla yer almıştır. Temaların zaman içerisindeki değişimi mimari ve yapısal gelişmeler ve değişimler konusunda da ipuçları vermektedir. Şekil 3’te söz edilen temalarda düzenlenen Expo etkinlikleri dönemsel olarak kategorize edilerek verilmiştir.

López-César’ın (2019), belirttiği beş dönem üzerinden temaları incelediğimizde, gigantizm döneminde temalarda mimari yaklaşımlar “*modern hayat*” temasıyla gerçekleşen Expo 1897 (Brüksel) etkinliğinde görülmektedir. İnsan yaşamına ve yaşamdaki değişikliklere dair temalar her dönemde etkinliğe konu olurken, en sık 3. dönem olan yapısal yeniden doğuş döneminde bu konudaki, temalar karşımıza çıkmaktadır. Doğa ve insan ilişkisini çevresel mekânda arayacak yaklaşıma sahip temalara gigantizm dönemi hariç her zaman yer verilmiştir. Ulaşımaya dair temalar ve konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temalar ise 2. dönem sessizlik dönemi ve 3. dönem yapısal yeniden doğuş döneminde değinilen konulardır. Şehirciliğe ilişkin temalar 3. dönem yapısal yeniden doğuş döneminde Expo 1980 Montreal’de “*insanın sosyo-kültürel faaliyetleri ile fiziksel çevresi arasındaki ilişki*” temasıyla şehirciliğe ilişkin temalar karşımıza çıkmaktadır. Daha sonra Expo 2010 Şanghay (Daha iyi şehir, daha iyi yaşam), Expo 2012 Venlo (Doğada tiyatrunun bir parçası olun; yaşam kalitesine yaklaşmak), Expo 2019 Pekin (Yeşil yaşa daha iyi yaşa), Expo 2022 Amsterdam (Büyüyen yeşil şehirler) şehirciliği ilişkin temaların işlendiği etkinliklerdir. Ulaşımaya dair temalar ve konut alanlarına ve yapıyı çevreye ilişkin temaların 5. dönem olan teknolojik devrim döneminde şehirciliğe ilişkin temaların altında yer verildiği söylenebilecektir.

Şekil 3.

Expo temalarında kente ve yaşam alanına dair yaklaşımlar

İNSAN YAŞAMINA VE YAŞAMDAKİ DEĞİŞİKLİKLERE DAİR TEMALAR

- Modern hayat (1897-Brüksel)
- Tarz-medeniyet (1933-Milano)
- Sürekli-modernite (1936-Milano)
- Modern yaşamda sanat ve teknoloji (1937-Paris)
- Düzen-gelenek (1940-Milano)
- Çevrede modern insan (1955-Helsinki)
- Bir dünya görüşü: Yeni hümanizm (1958-Brüksel)
- Boş zaman (1964-Milano)
- İnsan ve dünyası (1967-Montreal)
- İnsanlık için ilerleme ve uyum (1970-Osaka)
- Yarının canlı yeni ortamını kutluyoruz (1974-Spokane)
- Teknoloji çağında boş zaman (1988-Brisbane)
- Doğa ve insanlığın birlikte uyum içinde yaşaması (1990-Osaka)
- Yeni bir kalkınma yolunun zorluğu (1993-Daejeon)
- Kimlikler ve farklılıklar (1996-Milano)
- 21. yüzyıl. Tasarım sonrası tasarım (2016-Milano)

ULAŞIMA DAİR TEMALAR

- Ulaşım (1906-Milano)
- Panama Kanalının açılışının kutlanması (1915-San Francisco)
- Ulaşım (1935-Brüksel)
- Havacılık (1936-Stockholm)
- Havacılık (1938-Helsinki)
- Gemicilik (1954-Napoli)
- Ulaşım (1965-Münih)
- Ulaşım ve iletişim: Hareket halindeki dünya-temastaki dünya (1986-Vancouver)
- Christopher Columbus: Gemi ve deniz (1906-Milano)

DOĞA VE İNSAN İLİŞKİSİNİ ÇEVRESEL MEKANDA ARAYACAK YAKLAŞIMA SAHİP TEMALAR

- Kırsal habitat (1949-Lyon)
- Çölün fethi (1953-Kudüs)
- Nesneler ve doğa arasındaki yaşam: Planlama ve çevrenin zorunluluğu (1992-Milano)
- Şehir ve doğa-sorumlu yaklaşım (1993-Stuttgart)
- İnsan ve doğa-21. yüzyıla doğru yürüyüş (1999-Kumming)
- İnsanlık-doğa-teknoloji (2000-Hannover)
- Kırık doğa: Tasarım insanın hayatta kalmasını sağlıyor (2019-Milano)
- Yeşil çöl, daha iyi çevre (2021-Doha)

ŞEHİRCİLİĞE İLİŞKİN TEMALAR

- İnsanın sosyo-kültürel faaliyetleri ile çevresi arasındaki ilişki (1980-Montreal)
- Daha iyi şehir, daha iyi yaşam (2010-Şanghay)
- Doğada tiyatroyun bir parçası olun; yaşam kalitesine yaklaşmak (2012-Venlo)
- Yeşil yaşa daha iyi yaşa (2019-Pekin)
- Büyüyen yeşil şehirler (2022-Amsterdam)

KONUT ALANLARI VE YAPILI ÇEVREYE İLİŞKİN TEMALAR

- Ev (1947-Milano)
- Şehircilik ve konut (1947-Paris)
- Hansa Bölgesinin yeniden inşası (1957-Berlin)
- Ev ve okul (1960-Milano)
- Konutlar ve çevresi-evde insan için bilim ve teknoloji (1985-Tsukuba)

GELECEĞE DAİR VİZYONLARA SAHİP TEMALAR

- Yarının dünyasını inşa etmek (1939-New York)
- Dünya şehirleri ve Metropolis'in geleceği (1988-Milano)
- Hayatlarımız için gelecek toplumunu tasarlamak (2025-Osaka)

1. Dönem	2. Dönem	3. Dönem	4. Dönem	5. Dönem
GIGANTİZM DÖNEMİ	SESSİZLİK DÖNEMİ	YAPISAL YENİDEN DOĞUŞ	SÜRDÜRÜLEBİLİR FARKINDALIK UYANIŞI	TEKNOLOJİK DEVRİM

Kaynak: BIE, b.t.c; b.t.d; b.t.e; b.t.f (BIE verilerine başvurularak yazarlar tarafından düzenlenmiştir)

2.2. EXPO Etkinlikleri ve İkonik Yapılar

Expo etkinlikleri düzenlendiği kentlerde ekonomik, toplumsal kalkınmayı desteklerken, mimari yapılar, mekânsal olarak etkinlik alanı ve kente etki etmekte, kazanımlar sağlamaktadır. Landmark niteliğindeki ikonik yapılar, EXPO etkinlik mirasının kentlere bıraktığı en somut örneklerdir. İkonik yapılarla ilgili birçok tanım bulunmaktadır. Esasen ikonik yapılarla ilgili tanımlar yapının olumlu (ya da olumsuz) olarak bilinirliği, estetik değeri, sembolik değeri üzerinde durmaktadır. İkonik yapılar, simgesel anlama sahip, kendine özgü mimari üslubu, stili ya da sistemi temsil eden yapılardır (Alpin Gümüş, 2023, s. 27). Bu yapılar, kendine özgü sembolik ve estetik değeri olan binalar, mekânlar yaratmaktadır. İkonik yapılar, mekâna kattığı değer ile ilgi uyandırmakta ve çekim yaratmaktadır ancak ikonik yapıların beğenilmemesinin (hatta nefret hissi uyandırmasının) yapının dikkat çekmesini sağladığı ve bu nedenle yapıyı savunuların da olduğu yönünde fikirler bulunmaktadır. Örneğin Charles Jencks'e (2006) göre eğer ikonik bir yapı, başlangıcındaki Eyfel Kulesi gibi yeterince nefret edilmiyorsa, hiçbir zaman fark edilecek kadar negatif enerjiye ilham vermeyecek ve daha sonra tartışılmaya ve belki de savunulmaya devam edilmeyecektir. Bu anlamda kentte tartışmalarla var olan örnekleri ve beğeniyle karşılanan örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mega etkinliklerle kente kazandırılan ikonik yapılar estetik yönüyle, fonksiyonelliğiyle, mimari anlamda getirdiği yeniliklerle öne çıkan yapılardır. Etkinliklerin kente bıraktığı miras niteliğindeki yapılar etkinlik sonrasında bölgenin şekillenmesi anlamında etki eden öncü projeler (flagship) olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sembolik değere sahip olan ve kentte gerçekleşen önemli bir etkinlikle anılan bu yapılar, tarihsel anlamda hatırlatıcı niteliğe sahiptir. Mimarlık, ulusal kültürün yaratılması ve kodlanmasına merkezi bir role sahiptir. Ulusal kimlik ve hafıza, simgesel değere sahip ikonik mimari yapılarla sağlanmaktadır. Millennium Dome (Greenwich, Birleşik Krallık) ve Reichstag (Berlin, Almanya) bunun örneklerindedir (Delanty ve Jones, 2002). Özellikle kamusal yapıların kullanılabilirliği ve sürdürülebilirliği ve nirengi noktası olmalarındaki statülerinin devam etmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır (Hough ve Kratz, 1983). Yapısal veya mekânsal olduğu kadar hafızalarda bıraktığı iz, kente dair hatıralarda onu daha rahat anımsamasında etkili olmaktadır (Ginting vd., 2020). Mimari yapıların kimliği yapıldığı topluluğun düşüncelerini temsil etmesi nedeniyle hem döneme hem de mekâna özgüdür. Bu nedenle yapının kendisi ve tüm unsurları ziyaretçilerin ilk onu gördüklerinde yaşadıkları deneyim onun kimliğini göstermektedir (Jashari-Kajtazi ve Jakupi, 2017).

Mimari anlamda düzenlenen Expo'lar için inşa edilen yapılar kentlerin imajı açısından önemli hale gelmekte ve bu nedenle

etkinlikler için simgesel veya anıtsal nitelikteki yapılar inşa edilmektedir (Kaya ve Erbaş, 2022, s. 3). Bahsi geçen bu imaj çok sayıda bilişsel, duygusal ve davranışsal bileşenlerden oluşmakta; anıtlar, önemli destinasyonlar veya sanatsal ve mimari eserler gibi somut görsel semboller etkinliklerle ilişkilendirilmektedir (Ferrari ve Guala, 2015, s. 5). Herhangi bir uluslararası fuarın en büyük gösterisi genellikle mimari unsurlardır. Etkinlikler için kalıcı veya geçici olarak inşa edilmiş bu yapıların bazıları fuar sonrası başka amaçlarla yeniden kullanılırken serginin tema yapısı kalıcı unsurlar olarak kentsel mekânın simgeleri haline gelmişlerdir (Rawn, 2015). Günümüzün en bilinen simgesel yapılarından birçoğu dünya fuarlarının kentlere bıraktığı mimari miras niteliğindedir. Crystal Palace (Londra), Eyfel Kulesi (Paris), Atomium (Brüksel), Space Needle (Seattle), Vasco da Gama Köprüsü (Lizbon, Alcochete, Sacavém), Biosphere (Montreal) bu yapılardan bazılarıdır. Bununla birlikte New York'un ve belki de dünyanın en çok bilinen simgelerinden biri olan Özgürlük Heykeli de ilk olarak 1878 Paris Expo'sunda sergilenmiştir (BIE, b.t.g).

Eyfel Kulesi, 1889 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Gustave Eiffel tarafından tasarlanan ve 2 milyona yakın kişinin ziyaret ettiği demir kule, etkinlik alanının girişinde ikonik bir yapı olarak yerini almıştır. Yapıldığı dönemde eleştirilen ve sadece sergi süresince varlığını sürdürmesi planlanan yapı günümüzde dahi en ikonik yapılardan biri olarak anılmaktadır (De Aenlle, 2015; Rawn, 2015). Belçika'nın ve Brüksel'in simgesi olarak tanıtılan ve bilinen Atomium, 1958 Dünya Fuarı için inşa edilmiştir. Hem etkinlik hem de ülkenin endüstrisinin tanıtımı için inşa edilen yapı 102 metre yüksekliğinde her bir küresi bir demir hücresinin 165 milyar katına denk gelecek şekilde büyütülmüş 9 küreden oluşmaktadır. Geçici olarak üretilen yapı popüler olmasından sonra kaplamalarının da değişimini içeren yenilemeden sonra önemli bir destinasyon olarak kullanılmaya devam etmiştir (Atomium, b.t.a; Jeandron, 2008; Nys, 2020; visitbrussels, b.t.). 1962 yılında Seattle'da "uzay çağı" temasıyla gerçekleştirilen fuar için inşa edilen Space Needle önemli bir landmark haline gelirken birlikte inşa edildiği pavyonlar fuar sonrasında bilim merkezi gibi kullanımlara dönüştürülmüştür. En üstteki kısım ziyaretçilere kentin panoramik görünümünü sunmaktadır. Uzay benzeri bir nesne ile doğanın birleştirici gücünü simgeleyecek şekilde tasarlanmıştır (De Aenlle, 2015; Fernandez, Caruso ve Paige, 2021; Rawn, 2015; Space Needle, b.t.) (Şekil 4). Tüm bu yapılar Expo etkinliklerinin kente bıraktığı önemli mimari eserlerdir.

Şekil 4.

Eyfel Kulesi (a), Space Needle (b), Atomium (c)

Kaynak: (a) ve (b): Rawn, 2015 (c): Atomium, b.t.b

2.3. EXPO ve Konut Çalışmaları

Expo tarihi boyunca sergilerin doğrudan konusu olmakla birlikte temaya uygun biçimde gerek yer seçimleri gerekse yarattıkları kentsel etkiler neticesinde konut alanlarının biçimlendirilmesinde öne çıktığı etkinlikler gerçekleştirilmiştir. İlk dönem örneklerini yeni planlama yaklaşımlarının içerdiği, savaş sonrası kentlerin yeniden düzenlendiği çalışmalar üretilmekle birlikte özellikle 1980'lerden sonra kentsel dönüşümü tetikleyecek unsurları da içeren Expo'lar düzenlenmiştir. Örneğin 1986 yılında Vancouver'da "ulaşım ve iletişim: hareket halindeki dünya-temastaki dünya" temasıyla düzenlenen fuar, birçok önemli altyapı projesinin gerçekleştiği uluslararası özellikli sergilerden bir tanesidir. Bu yatırımlara ek olarak yerel yönetimin kentlisi ve kentin planlaması üzerindeki çalışmalarda etkinliğin konut alanlarına ve alanların planlamaya etkisi de öne çıkmıştır (BIE, b.t.h.; Olds, 1988). Takip eden dönemler ise kentsel dönüşüm açısından planlama disiplinine katkı sağlayan uygulamalara sahne olmuştur. Örneğin 1998 yılında Lizbon kentinde "okyanuslar: gelecek için bir miras" temasıyla düzenlenen sergide yapılan uygulamalar yenilemesi düşünülen kentsel alanların yeniden inşası ve 1980 sonrası imaj ve marka yaratımında önemli katkılar sağlamıştır (Aelbrecht, 2019; Carriere ve Demaziere, 2002). Bu örneklerle birlikte EXPO tarihi açısından Interbau (Berlin) ve Habitat 67 (Montreal) önemli konut çalışmalarından bazılarıdır.

1957 yılında uluslararası özellikli sergi kategorisinde Berlin’de düzenlenen Expo’nun temasını “Hansa Bölgesi'nin yeniden inşası” oluşturmaktadır. Sergide sosyal konut alanının tasarımı için aralarında W. Gropius, A. Alto, A. Jacobsen, O. Niemeyer; P. Vago ve Le Corbusier’in de bulunduğu elliden fazla uluslararası üne sahip mimar etkinliğe davet edilmiştir. Le Corbusier'in projesi Charlottenburg'da inşa edilmeye başlanmıştır. Hansaviertel'in inşası bir mimari serginin parçası olarak yeni bir kentsel bölgenin inşası açısından bir ilki oluşturmaktadır ve Berlin'in merkezinde 25 hektarlık bir alanda, iki kilise, bir kütüphane, bir alışveriş merkezi, bir okul ve 1.300 konut, 1957 Expo'su için üretilmiştir. Savaş sonrası yapılaşmanın bir örneği olan kentsel bölgede savaş öncesi binalar yıkılmış; modernist planlama ilkeleri ile tutarlı bir biçimde yollar yeniden yapılandırılmış ve yüksek binalar yapılmıştır. Bu şekilde sergide konut alanı çalışmaları konut ve kamusal alanların net bir şekilde ayrıldığı bu yeni planlama yaklaşımını somutlaştırarak ziyaretçilere sunulmuştur (BIE, b.t.i.; Rudolph, 2015; Wagner-Conzelmann, 2013; Urban, 2004; Zedda, 2021). Bir başka örnek ise 1967 yılında Montreal'de dünya sergisi kategorisinde yapılan “insan ve dünyası” teması ile gerçekleştirilen Expo için üretilen Habitat 67'dir (BIE, b.t.j.).

Saint Lawrence Nehri kıyısında yer alan Mimar Moshe Safdie tarafından tasarlanan yapı ile, “banliyö yaşamı ile şehir yaşamı arasında mükemmel bir kombinasyon” sağlanması amaçlanmıştır. Habitat 67, 1960'ların en ünlü yapılarından biridir. Yapı alışılmışın dışında bir şekle sahip ve yapısal olarak karmaşık bir görüntüdedir (Lubin, 2016). Habitat 67, kentte “herkes için bir bahçe” konseptine sahip, prefabrik ve standartlaştırılmış beton bloklar modüllerin kullanıldığı, düşük maliyetli, uygun fiyatlı konutlar elde eden, yaşanabilir üç boyutlu bir topluluk, bir konut kompleksi önermektedir (Yuyu, b.t.). Yapının modüler bloklardan oluşuyor olması yapının tasarımında ve yaşam alanının oluşturulmasında esneklikler sağlamaktadır. Yapının mimari Moshe Safdie (1967), modüler sistemle tasarladığı yapıyı şu şekilde anlatmaktadır;

Habitat 67, tamamen seri üretime sahip potansiyel bir sistemin prototip, “el yapımı” ürünüdür. Tekrarlayan modüller, yapı elemanı olarak tek bir standartlaştırılmış üç boyutlu beton, prefabrik bileşen kullanılır. Bu birim daha sonra bir, iki veya üç birim halinde bir araya getirilerek 15 farklı ev tipi oluşturmaktadır. Modüler ünite yapısal bir elemandır; kendisini ve üstündeki birimler konut alanını çevreleyerek evin dış yüzeyini oluşturur. Böylece Safdie'nin de (1967) belirttiği gibi geleneksel yerinde inşa yöntemine bir alternatif oluşturmaktadır. Yapı yapısal üretim anlamında kolaylık sağlarken, mekânsal olarak çeşitlilik yaratan bir tasarıma sahiptir. Modüller ve modüllerin arasında kalan boşluklar farklı işlevlere yönelik mekânlar yaratmaktadır. Yapı, üretildiği dönemin toplu konut ve kentsel dönüşüm projelerinde kullanılan yüksek katlı yapılara bir alternatif olarak tasarlanmıştır. Sergi sonrası Habitat 67 konut alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir (BIE, b.t.j.; Hammond, 2008; Komocki, 1967; Safdie, 1967; Yuyu, b.t.). Şekil 5'te Hansa Bölgesi ve Habitat 67 konut alanları görülmektedir. Expo etkinlikleriyle birlikte kentte yapılan diğer yapılar ve altyapı çalışmalarının varlığı da konut alanlarının günümüzde kullanılıyor olmasına katkı sağlamaktadır.

Şekil 5.

Interbau (a ve b), Habitat 67 (c ve d)

Kaynak: (a) ve (b): hansaviertel, b.t. (c) ve (d): arkitektuel, b.t.a

2.4. EXPO Etkinliklerinde Ülke Pavilyonları ve Etkinlik Alanı

Ev sahibi ülke, uluslararası katılımcılar olarak BIE ülkesi olan veya olmayan ülkelere katılımları için davetiye göndermekte; ülkeler etkinliğin yeri, ileriye dönük oluşabilecek fırsatları gibi birçok unsuru değerlendirerek fayda ve maliyetleri ölçmekte ve buna göre katılım kararını almaktadır. Ev sahibi ülke kadar katılımcı ülkeler de yeniliklerini öne çıkarmak ve kendisini tanıtmak için kitle iletişim araçlarının verdiği fırsatlardan yararlanmaktadır. Expo pavilyonları, belirli şartlara ve kullanım zamanına göre tasarlanmış, kalıcı ya da geçici nitelikte ve sergi için onun temasına uygun üretilmiş özel bir yapı grubudur. Bu durum pavilyonların prestijini ve estetik ifadesini etkilemektedir. Bu yapıların kimisi hem etkinlik zamanında hem de Expo sonrası kullanımlarla mimari ikonlara veya günümüzün önemli kentsel sembollerine dönüşmektedir. İlk kez 1867 yılında Philadelphia Dünya Fuarı'nda ulusal pavilyonlar ortaya çıkmış ve Philadelphia Dünya Fuarı'nda 11 ülke pavilyonlarını inşa etmişlerdir. Katılımcı ülkelerin sayıları değişmekle birlikte 1992 Sevilla sergisinden sonra sayıları daha da artmıştır (Gross ve Snyder, 2005; Linden ve Creighton, 2008; Piatkowska, 2013).

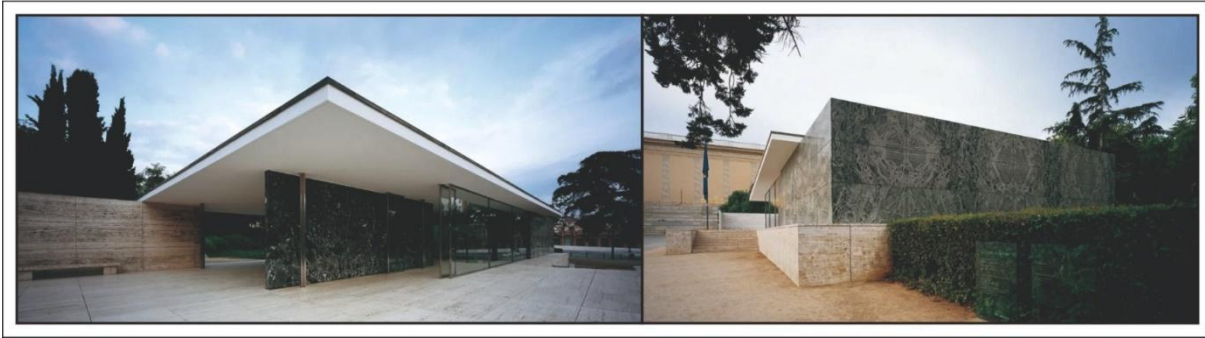
Etkinliklerdeki ülke pavyonlarının mimarisi ziyaretçileri kendisine çekebilmek için öne çıkaracak mimari unsurları kullanmaktadır. Bilinen tasarımlardan ve formlardan kaçınarak tema ile ilişkili olarak ziyaretçilerin hayal gücü ile etkinliğin mottosu arasında bir bağlantı kurmasını ve özgür bir biçimde yorumlamasını teşvik edecek özellikleri barındırmaktadır. Bu da ülkelere imaj yaratımında sınırları geniş bir alan yaratmaktadır. Bu durum pavyonları etkinliklerdeki sergilenenlerin önemli bir nesne grubu haline getirmektedir (Piatkowska, 2013, s. 21). Ülke pavyonlarının dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinlikleri yapısal ve mimari yenilikler getirmektedir. İlk Expo'dan bu yana etkinlikler sonrası akılda kalan, Expo mirası pavyonlar ve etkinlik alanları bu yenilikleri göstermektedir. Örnekler arasında bazı etkinliklerde tek bir pavyon hatırdadır kalırken bazı etkinliklerde etkinlik alanında çok sayıda pavyon ya da alanın tamamı mimari bir etkiye sahiptir.

Ülke pavyonlar sonrasında etkinliğin hatırasını da barındıracak kamusal yapılar haline gelmektedir (Aelbrecht, 2019, s. 491). Bu pavyon yapılarının önemli bir örneği 1929 tarihli ve "endüstri, sanat ve spor" temalı Barselona Sergisi için Mies van der Rohe'nin Alman Endüstriyel Sergisi ve Elektrik Pavyonu ya da sonrasında anıldığı şekliyle Alman Pavyonu ve Barselona Pavyonudur. Expo mimari mirasının önemli bir örneği olan yapı modernist ilkelerin özelliklerini taşıyan ve sonrasında da birçok mimar tarafından ilgi gören yapı cam, traverten ve çeşitli mermerlerle inşa edilmiştir. Kolonlarla desteklenen yapıdaki duvarlar bu işlevi görmemeleri nedeniyle hareket edebilir formdadır. Ayrıca yapı hacim, boşluk ve uzay kavramlarını belirgin olarak yansıtmaktadır (BIE, b.t.k; Kurtuluş, 2022; Rawn, 2015; Yazıcıoğlu, 2014) (Şekil 6).

1967 yılında Montreal'de gerçekleşen Expo, hem ülke pavyonları hem de etkinlik alanı ile ele alınabilecek bir örnektir. Kentte gerçekleşen Olimpiyat Oyunlarının ardından 1967 yılında düzenlenen Expo ile Montreal, prestij sahibi ve modern bir kent olarak algılanmıştır. Expo etkinliği "Notre Dame" olarak adlandırılan yeni oluşturulan yapay bir adada gerçekleşmiştir. Adaya ulaşım için bir otoyol ve "Concorde" olarak adlandırılan bir köprü inşa edilmiştir (Çayan, 2023, s. 51). Notre Dame'dan akılda kalan bir diğer yapı Avustralya Pavyonudur. Cam bir kutuyu andıran modernist yapı mimarisine dikkate değer bir yapıdır aynı zamanda zamanın teknolojik gelişmelerinden de faydalanmıştır. Yapının yanı sıra pavyonun ana salondaki özel tasarımı sandalyeler (Featherston sound chairs) ikonik bir tasarım olarak etkinlikten miras kalmıştır. Sandalyeyi kullanan ziyaretçiler, sergiyle ilgili konularda konuşan ünlü Avustralyalıların kaydedilmiş seslerini duyuyorlardı (Barnes, Hall ve Jackson, 2009). Fuarın ikonik yapısı Biosphere ve Habitat-67 konut kompleksinin de aralarında bulunduğu Expo mirası yapılar günümüzde de kullanılmaya devam etmektedir.

Şekil 6.

Barselona Pavyonu

Kaynak: arkitektuel, b.t.b

Expo'nun mimari ve planlama anlamında önemli etkilere sahip olduğu örnekler arasında 1893 Chicago Fuarı (Kolomb Dünya Fuarı) öne çıkan bir örnektir. Chicago Fuarının mimari ve planlama alanına yansıyan ekonomik sosyal ve kültürel etkilerinden söz etmek mümkündür (Polat, 2023). Fuar aynı zamanda kentin uluslararası bir kültürel merkez olarak doğuşunu simgeleyen bir etkinlik olmuştur (Conard, 2008). Amerika Birleşik Devletlerinin şehircilik tarihi için de önemli bir dönüm noktası olan kent planı (Burnham planı) 1909 yılında etkinliğin ivme kazandırdığı bir süreçtir. 1893 Dünya Fuarı'nın Mimarı Daniel Burnham'ın aralarında bulunduğu Güzel Kent Hareketi savunucuları Chicago'nun, Haussmann'ın Paris'te yaptığı gibi kentin dönüşüme uğramasını istemiştir ve bu amaçla Paris, Chicago için model olarak alınmıştır (Smith'den aktaran: Polat, 2023, s. 63). Etkinlik alanının tamamı üzerinden etkiye sahip iki dikkate değer örnek de 1992 Sevilla Expo ve 2000 Hannover Expo'dur. İspanya'da gerçekleşen 1992 Sevilla Expo için etkinlik alanını bir teknoloji ve bilim parkına dönüştürmek amacıyla kapsamlı bir plan hazırlanmıştır. Toplam 650.000 m²'lik pavyonların üçte biri ofis tesislerine dönüştürülmüştür. Alan kısmen kültür merkezi ve panayır alanı olarak ayrılmış, kısmen de eğlence parkı ve araştırma merkezine dönüştürülmüştür. Ancak park, zaman içerisinde kullanılmayan atıl bir alan haline gelmiştir (Lentz'den aktaran: Deng, 2013). İkinci önemli örnek Almanya'da düzenlenen 2000 Hannover Expo'dur. Expo alanı, bilgi ve iletişim teknolojisi alanında kümelenmenin olduğu bir

bölge haline gelmiştir (Diez, 2003). Birçok yapı işlev değişikliği getirilen projelerle yeniden kullanılmaktadır. Etkinlik alanında öne çıkan Hollanda pavyonu etkinliğin simgesi haline gelen ikonik yapılar arasındadır.

Bu örneklerin yanı sıra geçici olarak inşa edilen somut miras olarak değerlendirilemeyecek ülke pavyonları da bulunmaktadır. Ancak geçici pavyonlar da mimari anlamda kılavuz niteliğinde planlı ve soyut miras olarak nitelendirilebilecek yeniliklere sahiptir. Örneğin Dubai'de gerçekleşen 2022 Expo'da yer alan İtalya pavyonu bu anlamda önemli bir yapıdır. Yapının mimarları tarafından, pek çok yeni inşa edilen yapının sadece birkaç ay sonra atıl hale geldiğini düşüncesiyle Expo etkinlikleri gibi geçici etkinlikler için binaların genellikle nasıl geliştirildiğini sorgulayan bir mimari öngörülmektedir. İtalyan Pavyonu sürdürülebilir bir şekilde zaman içinde kendini dönüştürebilen bir mimari olarak tasarlanmıştır. Yapıda kullanılan alg ve kahve telvesinden, portakal kabuğu ve kuma kadar birçok yeni yapı malzemesi, geleneksel yapı malzemelerine alternatif olabilecektir. Yapı aynı zamanda iklimlendirmeye alternatif oluşturan gelişmiş bir iklim azaltma sistemine sahiptir (Associati, 2021). Ulusal pavyonların tasarımında geçici ve kalıcı olarak inşa edilmelerinin tasarımlar üzerinde etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla yapıların yarattığı etkiler de birbirinden farklı olmaktadır. Ancak geçici ya da kalıcı etkinlik için inşa edilen yapıların yapısal ve mimari yenilikleri barındıran örneklerinin bulunduğunu söylenebilecektir.

Sonuç ve Değerlendirme

Sergiler kültürel birer etkinlik olarak kentler için hem önemli projelerin gerçekleştirildiği hem de çok sayıda ziyaretçinin ilgi gösterdiği mega etkinliklerdir. Expo'lar 1851 yılından itibaren ve farklı dönemlerde artan sayıları ile birlikte 4 farklı kategoride gerçekleştirilmektedir. Mega etkinliklere ev sahipliği yapan kentlerde kentin çehresinin değiştiği ve etkinliğin etkilerinin kalıcı olduğu söylenebilecektir. Bu etkiler Expo'nun dört kategorisinde de gözlenmektedir. Expo Etkinlikleriyle kente kazandırılan mimari yapılar etkinliğin somut mirasıdır. Çalışmada Expo mimarisi Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo etkinlikleri ve ikonik yapılar, Expo ve konut çalışmaları ve Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı dört başlıkları altında değerlendirilmiştir.

Expo temalarında mimari yaklaşımlar, Expo'nun mimarisinin beş dönemi ve Expo temaları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Expo etkinliklerinde temalar incelendiğinde kente ve yaşama alanına dair yaklaşımlar göze çarpmaktadır. Bu temalara en az değinilen dönem ilk dönem olan Gigantizm dönemidir, daha sonra Sürdürülebilir Farkındalığın Uyanışı dönemi gelmektedir. En çok temalarda mimarlığa ilişkili temaların işlendiği dönem ise 3. Dönem olan Yapısal Yeniden Doğuş dönemidir. Bu durum temalarla Expo mimari dönemleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Temalarda insan, doğa ve çevre konularının her dönem etkinliklerin odağında olduğu, ulaşım ve doğrudan yapılaşma odaklı konuların ise daha az değinildiği görülmektedir. İlk dönemlerde ulaşım ve doğrudan yapılaşma odaklı temaların yerini şehircilik konusundaki temaların alındığı söylenebilecektir. Özellikle son dönemde temalar şehirciliğe ilişkin temalara yoğunlaşmıştır. Etkinliklerin temalardaki mimari yaklaşımların etkisiyle şekillenen Expo mimarisi Expo'nun somut mirasıdır. Temaların doğrudan mimari yenilik ürettiği Expo'lar olmakla birlikte yenilik üretiminin ve eğitimin en önemli etkinliklerinden biri olan sergiler insanlık tarihinin önemli mimari yeniliklerinin sergilendiği yerler olmuştur.

Expo etkinlikleri gibi mega etkinliklerin öncesinde kentte kapsamlı bir hazırlık gerekmektedir. Etkinlik ve öncesinde yapılan hazırlıklar sonucunda Expo mirası niteliğinde mimari yapılar kente dâhil olmaktadır. Etkinliğin kente kazandırdığı ikonik yapılar sıklıkla kentin sembolü haline gelmektedir. Ulusal ve uluslararası boyutta kentin bilinirliğine katkı sağlamak ve bir çekim yaratmaktadır. Expo mirası ikonik yapılar kent ve ülke için tartışılmaz bir etkiye sahiptir. 1851 Büyük Sergiden bu yana düzenlenmiş olan her Expo etkinliği örnek teşkil edebilecek mimari deneyimlere sahiptir. Her bir sergide üretilen eserlerle birlikte kentlerde sembol niteliğindeki ikonik yapılar bu dönemlerde üretilmiştir. 1851 Londra Fuarındaki Kristal Saray, 1939 New York Fuarındaki Trylon ve Perisphere veya 1889 yılındaki Paris Fuarında döneminde çok sık eleştirilmiş olan Eyfel Kulesi bunlardan bazılarını oluşturmakla beraber bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Expo ile yapılan bu ikonik yapılar kimi zaman eleştirilse de sembol niteliğinde önemli yapılar. Sergiler yeni teknolojilerin, modern yeniliklerin ve geleceğin işaretlerinin sergilendikleri etkinlikler haline gelmiştir. Yeni malzemeler ve teknolojiler sadece ürünler özelinde kalmamış; her bir sergi mimari yeniliklerin üretilmesinde önemli etkinlikler haline gelmişlerdir. İlk kez kullanılan yeni yapı malzemeleri etkinlikle birlikte tanıtılmıştır. Yeni yapı teknikleri ve yeni yapı malzemeleri pavyonların yapımında kullanılmıştır. Expo etkinliklerinde ülke pavyonları ve etkinlik alanı bölümünde değinilen 1967 Montreal Expo Avustralya Pavyonu ve 1929 Barselona Expo Barselona (Alman) Pavyonu yeni yapı teknikleri ve yapı malzemeleriyle dönemi için deneysel yapılar arasındadır. Ülke pavyonların ve etkinlik alanları dikkat çeken, farklılaşan tasarımlarının etkisiyle Expo etkinliklerinde yapısal ve mimari yenilikler getirmiştir. Sergilerde yapısal yenilikler geleneksel detaylarla ziyaretçilerin hayal gücünü arttıracak biçimde tasarlanmış önemli iletişim araçları haline gelmişlerdir. Yapısal ve mimari yeniliklerle birlikte yeni kent planlama yaklaşımları da sergilerin planlarında yerlerini almışlardır. 1893 Chicago Fuarında bunların önemli örneklerindedir. Expo etkinliklerinin yarattıkları kentsel etkiler konut alanlarının biçimlenirken de öne çıkmaktadır. 1980'lerden sonra kentsel

dönüşümü tetikleyecek unsurları da içeren Expo'lar düzenlenmiştir. 1986 Vancouver Expo, kentte birçok altyapı projesinin gerçekleştirilmesiyle, 1998 yılında Lizbon'da düzenlenen Expo etkinliği kentsel alanların yeniden inşasıyla dikkate değer örneklerdir. 1992 Sevilla Expo ve Expo Hannover 2000 öne çıkan diğer Expolardır. Her ikisi de pavyonların yeniden işlevlendirilerek kullanılmasıyla farklılaşmaktadır. Yapısal ve mimari yenilikler konusunda ülke pavyonlarının yanı sıra kentte etkinlik için inşa edilen konut alanları da katkı sağlamaktadır. Interbau (Berlin) ve Habitat 67 (Montreal) ise EXPO tarihi açısından önemli konut çalışmalarından bazılarıdır. Her iki konut alanı da yapıldığı dönemde ve günümüzde önemli mimari yapılarıdır. Tüm bu örnekler Expo etkinliklerinde kente mimari etkilerini gösterir niteliktedir.

Kaynakça

- Aelbrecht, P. (2019). A world fair for the future: A study of the legacy of the Expo '98 urban model. *Mega-events placemaking, regeneration and city-regional development* (s. 485-500) içinde. Routledge.
- Associati, C. R. (2021). *Italian Pavilion at Expo Dubai 2020*. <https://carloratti.com/project/italian-pavilion-at-expo-dubai-2020/>.
- arkitektuel. (b.t.a). *Habitat 67*. <https://www.arkitektuel.com/habitat-67/>
- arkitektuel. (b.t.b). *Barselona Pavyonu*. <https://www.arkitektuel.com/barselona-pavyonu/>
- Alpin Gümüş, B. (2023). *Erkin mekânsal temsil aracı olan ikonik binaların tasarım özelliklerinin ve kent kimliğine etkilerinin örneklerle incelenmesi* (Tez No. 811259) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Atomium. (b.t.a). *Index*. <https://atomium.be/home/Index>
- Atomium. (b.t.b). *EXPO 58*. <https://atomium.be/expo58>
- Barnes, C., Hall, B. ve Jackson, S. (2009). Relaxed and comfortable: The Australian pavilion at Expo'67. *Design Issues*, 25(1), 80-93.
- Carriere, J. ve Demaziere, C. (2002). Planning and flagship development projects: Lessons from EXPO 98, Lisbon. *Planning Practice & Research* 17(1), 69-79.
- Chinadaily. (2010). The greatest show on Earth: BIE chief. https://www.chinadaily.com.cn/cndy/2010-05/01/content_9799986.htm
- Conard, C. E. (2008). *Where is the public in public art? A case study of Millennium Park* [Doktora Tezi, The Ohio State University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Çayan, D. (2023). *Mega Etkinlikler ve Kentsel Mirasları: Birleşmiş Milletler Habitat II deneyimi* (Tez No. 728067) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Çayan, D. ve Sat N. A. (2022). Mega etkinlikler ve kentsel mirasları: Birleşmiş Milletler Habitat II-İstanbul deneyimi. *İdealkent*, 14(Bölgesel Çalışmalar Özel Sayısı), 478-509.
- De Aenlle, C. (2015, Mayıs 1). World's fairs and their legacies. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2015/05/04/arts/international/worlds-fairs-and-their-legacies.html>
- Delanty, G. ve Jones, P. (2002). European identity and architecture. *European Journal of Social Theory*, 5(4), 453-466.
- Deng, Y. (2013). Conceptualizing mega-event flagships: A case study of China pavilion of Expo 2010 Shanghai China. *Frontiers of Architectural Research*, 2(1), 107-115.
- Deng, Y., Poon, S.W. ve Chan, H.W.E. (2016). Planning mega-event built legacies a case of Expo 2010. *Habitat International*, 53, 163-177.
- Diez, J. (2003). Hannover after the World Exhibition EXPO 2000: An attempt to establish an ICT-cluster. *European Planning Studies*, 11(4), 379-394.
- Fernandez, S., Caruso, N. ve Paige, N. (2021). *Seattle Space Needle: How did they build that?*. ScholarWorks. https://scholarworks.boisestate.edu/under_showcase_2021/109/
- Ferrari, S. ve Guala, C. (2015). Mega-events and their legacy: Image and tourism in Genoa, Turin and Milan. *Leisure Studies*, 36 (1), 119-137.
- Ginting, N., Rahman, N.V. ve Nasution, A.D. (2020). A comparative study of landmark on heritage tourism in Sumatra. *E-BPJ* 5(15), 221-227.
- Gross, L. P. ve Snyder, T. R. (2005). *Philadelphia's 1876 Centennial Exhibition*. Arcadia Publishing.
- Hammond, C. (2008). The (human) habitat: Humanism, architecture and HABITAT 67/04 *Architecture and Identity* (s. 227-236) içinde. Berlin: LIT.
- Han, G. (2010, Mayıs 14). *Urban best practices area a peek into the future*.

http://www.china.org.cn/travel/expo2010shanghai/2010-05/14/content_20041013.htm

Hansaviertel. (b.t.). *The history of Interbau 1957*. <https://hansaviertel.berlin/en/interbau-1957/geschichte-der-interbau-1957/>

Hiller, H. H. (2000a). Toward an urban sociology of mega-events. *Research in Urban Sociology*, 5, 181-205.

Hiller, H. H. (2000b). Mega-Events, urban boosterism and growth strategies: An analysis of the objectives and legitimations of the Cape Town 2004 Olympic Bid. *International Journal of Urban and Regional Research*, 24 (2), 439-458.

Hough, D.E. ve Kratz, C.G. (1983). Can “good” architecture meet the market test?. *Journal of Urban Economics*, 14, 40-54.

Hughes, M. (2012). *Making an impact: The power of World Expo*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>

Jeandron, M. (2008). The Atomium marks a half century. *Physics World*, 21(4), 7.

Jashari-Kajtazi, T. ve Jakupi, A. (2017). Interpretation of architectural identity through landmark architecture: The case of Prishtina, Kosovo from the 1970s to the 1980s. *Frontiers of Architectural Research*, 6(4), 480-486.

Jencks, C. (2006). The iconic building is here to stay. *City*, 10(1), 3-20.

Kaya, B.E. ve Erbaş, İ. (2022). Effects of Expo fairs on urban development as the event legacy and their sustainability: Comparison of Expo Lisbon and Expo Antalya cases. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 10(1), 1-20.

Komocki, J. (1967). Structural design of Habitat '67. *PCI Journal*, 12(1), 67-70.

Kurtoğlu, N.S. (2022, Eylül 13). *Mies van der Rohe'nin Barselona Pavyonu İçin Moodboard*. Arkitera. <https://www.arkitera.com/haber/mies-van-der-rohenin-barselona-pavyonu-icin-moodboard/>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.a). *What is an EXPO?*. <https://www.bie-paris.org/site/en/what-is-an-expo>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.b). *The 1928 Paris Convention*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-the-bie/the-1928-paris-convention>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.c). *About World Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-world-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.d). *About Specialised Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-specialised-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.e). *About Horticultural Expos*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-horticultural-expos>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.f). *About the Triennale di Milano*. <https://www.bie-paris.org/site/en/about-triennale-di-milano>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.g). *EXPO 1878 Paris*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1878-paris>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.h). *EXPO 1986 Vancouver*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1986-vancouver>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.i). *EXPO 1957 Berlin*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1957-berlin>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.j). *EXPO 1967 Montreal*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1967-montreal>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.k). *EXPO 1929 Barcelona*. <https://www.bie-paris.org/site/en/1929-barcelona>

Le Bureau International des Expositions [BIE]. (b.t.l). *Turkey*. <https://www.bie-paris.org/site/en/turquie>

Linden, G. ve Creighton, P. (2008). *The Expo Book: A guide to the planning, organization, design & operation of World Expositions*. Morrisville: Lulu.

López-César, (2019). *World Expos and architectonic structures: An intimate relationship*. <https://www.bie-paris.org/site/en/blog/entry/world-expos-and-architectonic-structures-an-intimate-relationship>

Loscertales, V.G. (2011). *A pillar of the success of EXPO 2010: The theme development*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>

- Loscertales, V.G. (2012). *World Expos open the door to the future*. <https://www.bie-paris.org/site/en/publications/articles>
- Lubin, J. (2016). Humanizing the megascale. *Council on Tall Buildings and Urban Habitat Journal*, (1), 12-18. <https://www.jstor.org/stable/90006176>
- Minner, J. ve Abbott, M. (2018, Temmuz 15-19). *How urban spaces remember: Memory and transformation at two Expo sites*. The 18th International Planning History Society Conference, Yokohama.
- Minner, J. ve Abbott, M. (2020). Conservation logics that reshape mega-event spaces: San Antonio and Brisbane post Expo. *Planning Perspectives*, 35(5), 1-26.
- Nys, C. (2020). The Atomium of Brussels-“irreparably improved”? *ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees*, 73, 59-62.
- Olds, K. N. (1998). *Planning for the housing impacts of a hallmark event: A case study of EXPO 86* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. The University of British Columbia.
- Önsoy, R. (1983). Osmanlı İmparatorluğu'nun katıldığı ilk uluslararası sergiler ve Sergi-i Umumi-i Osmani (1863 İstanbul Sergisi). *Belleten*, 47 (185), 195-236.
- Piatkowska, K. K. (2013). Expo pavilions as expression of national aspirations. architecture as political symbol. *Archhist* 13(48), 20-29.
- Polat, B. (2023). *Kültür ekonomisi ve kentsel tasarım ilişkisi: Kamusal sanat ve sanata ayrılan pay stratejisi bağlamında sorgulamalar* (Tez No. 805468) [Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Rawn, E. (2015, Nisan 30). *The architectural lab: A history Of World Expos*. *Archdaily*. <https://www.archdaily.com/625936/the-architectural-lab-a-history-of-world-expos>
- Rudolph, M. (2015). Two German architectures: Confrontation, competition and co-evolution in divided Berlin. *ICOMOS Germany*, 58, 54-57.
- Safdie, M. (1967). Habitat '67: Towards the development of a building system. *PCI Journal*, 12(1), 60-66.
- Silla, C. (2013). Chicago World's Fair of 1893: Marketing the modern imaginary of the city and urban everyday life through representation. *First Monday*, 18(11), 4.
- Space Needle. (b.t.). *A Seattle icon*. <https://www.spaceneedle.com/about>
- Taha, B., ve Allan, A. (2020). Planning for legacy - a cost effective a sustainable approach. case study: Dubai. EXPO 2020. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 4(3), 237-244.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2022). *Dünya Sergileri/Uluslararası Sergiler/Botanik Sergileri (EXPO)*. https://www.mfa.gov.tr/dunya-sergileri-_expo_.tr.mfa
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (b.t.). EXPO nedir? https://www.tarimorman.gov.tr/ABDGM/Belgeler/ET%C4%B0/Expo_TR.pdf
- Tran, V.T. (2007). *Expo 67 in Montreal, a landmark event*. http://www.ameriquefrancaise.org/en/article605/Expo_67_in_Montreal,_a_Landmark_Event.html
- Tsaur, S., Yen, C., Tu, J., Wang, C. ve Liang, Y. (2017). Evaluation of the 2010 Taipei International Flora Exposition from the perceptions of host-city residents: A new framework for mega-event legacies measurement. *Leisure Studies*, 36(1), 1-24.
- Urban, F. (2004). Recovering essence through demolition: the "organic" city in postwar West Berlin. *Journal of the Society of Architectural Historians*, 63(3), 354-369.
- Visitbrussels. (b.t.). *Atomium*. <https://www.visit.brussels/en/visitors/venue-details.Atomium.1213>
- Wagner-Conzelmann, S. (2013). The International Building Exhibition Berlin (1957) A model for the city of tomorrow?. *DASH*, 9, 36-51.
- Yazıcıoğlu, A.D. (2014). Bir kamusal strüktür olarak pavyon yapılarının dijital teknolojilerle yeniden biçimlenişi. *VIII. mimarlıkta sayısal tasarım ulusal sempozyumu bildiriler kitabı* (s. 21-32) içinde. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü.
- Yuyu, N.Y. (b.t.). *Avant Garde, the confrontations towards the mainstream: HABITAT 67 challenges the status quo*. https://www.academia.edu/25593354/Avant_Garde_the_confrontations_towards_the_mainstream_HABITAT_67_CHALLENGES_THE_STATUS_QUO

Zedda, I. M. (2021). Beyond façades: The Berlin Block and the housing issue at IBA 1987. *History and Theory of Architecture*, 9, 165-183.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğimizi beyan ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.